

PER-ARNE BODIN

Dubbelörnen i det postsovjetiska Ryssland

GAMLA TRADITIONER OCH DUBBLA BUDSKAP

AR 1993 BESTÄMDE RYSSLANDS dåvarande president, Boris Jeltsin, att landet skulle införa dubbelörnen som statsvapen. Den nya makten menade att det gamla, hammaren och skäran, förlorat sin symboliska kraft, som det hette i presidentens ukas.¹ Tsartidens dubbelörn hade däremot tydligen kvar sin kraft, om man fortsätter Jeltsins tanke. Första gången den användes i Ryssland var i slutet av 1400-talet av storfursten Ivan III.

Dubbelörnen är kanske den viktigaste nationella symbolen i den ryska kulturhistorien.² Jag vill här visa hur den används i den nutida ryska kulturen och politiken, alltså vid sidan av och utanför den rent heraldiska funktionen. På detta indirekta sätt kan vi förhoppningsvis göra oss en bild av ideologi- och meningsskapande i Ryssland 2013. Framför allt kommer jag att diskutera den konstnärliga användningen av dubbelörnen efter att den återinförts som statsvapen. Jag kallar den i fortsättningen för symbol, men den har så stark laddning att jag också skulle kunna använda benämningen visuellt ideologem eller mytologem, och då inte som hos Lévi-Strauss utan som termen används av de ryska semiotikerna. Den får hos dem inte en allmänmänsklig dimension, utan används för att undersöka och analysera en enskild kulturs byggstenar. De ryska forskarna menar att mytologemet till skillnad från symbolen

BILD 1. Rysslands nuvarande statsvapen: Dubbelörnen. (Från webbsida.)

representerar en historia, den har till skillnad från en vanlig symbol en starkt utvecklad tidsdimension.³

Dubbelörnen fanns som statsvapen i det sena Bysans. Detta vapen används i dag av många länder som vill förknippa sitt förflutna med imperietanken eller med Bysans. Det uppfattas i rysk historieskrivning som ett tecken på *translatio imperii*, att Ryssland i samband med det bysantinska rikets undergång 1453 tagit över som förvaltare av det romerska världsriket. Storfursten Ivan den tredje gifte sig med en prinsessa från den sista bysantinska kejsarätten, och det har hävdats att hon helt

BILD 2. Ryska imperiets lilla statsvapen 1883–1917. (Från webbsida.)

bokstavligt medförde ett sigill med en dubbelörn till Ryssland och till sin make som en del av hemgiften. Detta skedde strax efter Konstantinopels fall 1453.

Munken Filofej skrev på 1520-talet i ett brev till Ivan den tredje son Vasilij III att Moskva nu var det tredje Rom och att det aldrig skulle bli något fjärde. Vad munken egentligen menade har diskuterats länge. Kanske han helt enkelt tänkte sig att världen snart skulle gå under och att Moskva bara tillfälligt skulle ta på sig denna roll. Själva begreppet Tredje Rom fick emellertid burskap först på 1800-talet, men frågan om

arvet från Bysans, oavsett själva begreppet, har alltid varit aktuell genom den ryska historien.⁴ Dubbelörnen är i varje fall nära förknippad med *translatio imperii*-tanken.

Dubbelörnen är en imperiesymbol. Dess båda huvuden har tolkats som tecken på det bysantinska rikets och senare det ryska rikets väldiga utbredning både mot öster och väster.⁵ De har också uppfattats som uttryck för imperiets styrka och vaksamhet vid skyddandet av sina gränser. Allt detta är sena uttolkningar från 1600-talet och framåt. Den geografiska innebörden av symbolen, alltså landets utbredning, underströks senare under 1800-talet genom att vapnen tillhörande de riken som underkuvats av Ryssland placerades på dubbelörnens vingar. Där fanns bland annat den polska enhövdade örnen och det finska lejonet. I förordet till en bibelutgåva från 1600-talet finns en av de första uttolkningarna av vapnets symbolik:

Med tre kronor lyser österns örn.
 uppenbarar tron, hoppet och kärleken till Gud.
 Den har brett ut sina vingar – omfattar världens alla hörn:
 norr, söder, från solens uppgång till nedgång,
 den täcker gott allt med sina utbredda vingar.

Тремя венцами орел восточный сияет:
 Веру, Надежду, Любовь к Богу являет.
 Крыле простер – объемлет все мира конца:
 север, юг, от востока аж до запада солнца
 простертыми крылами добре покрывает.

Varje statsvapen är förknippat med både ärebetygelser och våldsutövning. För en fiendesoldat kan det vara dödsbringande. Det är både konstföremål och extremt maktuttryck. På en medalj som präglades av Katarina II ses dubbelörnen i sina klor förena de erövrade delarna av Polen med det ryska imperiet (se bild 3). Texten runt medaljen lyder: ”Jag förenar det som rivits från mig.” En förfärande anblick av det sena 1700-talets geopolitik.

BILD 3. Rysk medalj präglad 1795 med anledning av Polens tredje delning.
(Från webbsida.)

Dubbelörnen dyker upp i en finsk gestaltning av förhållandet Finland–Ryssland vid sekelskiftet 1900, i Eetu Istos målning ”Hyökkäys”, ”Anstormningen”, även benämnd ”Anfall”, som illustrerar dåtidens förryskningssträvanden av Finland under ledning av generalguvernör Bobrikov.⁶ På målningen försöker dubbelörnen slita ifrån ”den finska flickan” lagen. Lagen är frihetstidens svenska författning som fortsatt gällde i Finland och som ryssarna nu ville ta ifrån storfurstendömet. Den ryske poeten Osip Mandelstam har i en självbiografisk text om sina barndomsintryck från vistelser på Karelska näset beskrivit tavlan: ”... men i varje hem hängde en tavla i svart sorgram: den barhuvade flickan Suomi, över vilken en argsint tvehövdad örn burrat upp sig, trycker vredgat en bok med inskriptionen Lex – lagen mot bröstet.”⁷ Som ett tillägg till Mandelstams beskrivning kan vi lägga märke till att Finska vikens upprörda vågor syns i bakgrunden på Istos målning.

Strax efter februarirevolutionen 1917, då tsaren störtats, införde den provisoriska regeringen ett nytt statsvapen: en dubbelörn med sänkta vingar för att verka mindre hotfull. Den berövades också de underkuvade nationernas vapen liksom andra attiraljer och kallades folkligt ”den plockade hönan”.

BILD 4. Eetu Istos oljemålning "Anfall" (även "Anstormningen") från 1899. (Finlands Nationalmuseum 247/13, foto Markku Haverinen.)

BILD 5. Den provisoriska regeringens statsvapen på en 250-rubelsedel.

I mars 1918 brände bolsjevikerna den imperiala dubbelörnen på bål på Röda torgets traditionella avrättningsplats. Innan man kastade den i lågorna slet man av den dess vingar, ett mycket påtagligt sätt att ta avstånd från tsaren, imperiet och imperiets utsträckning, en likvidering, inte av en människa utan av en symbol.

Däremot fick dubbelörnarna vara kvar på Kremls torn ända fram till 1935, då de ersattes av röda stjärnor. Fotografiet som visar de två nedtagna örnarna ger ett starkt intryck av förlorad kejsarlig makt och prakt (bild 6). Örnarna har kraschlandat och de har inget som helst majestätiskt över sig. Mannen som granskar dem ser snarast ut att vilja dissekera dem. En av örnarna, som syns, tycks ha förlorat ett av sina kors, ja, dubbelörnen tycks ha förlorat sitt sista slag. Bilden får en djup symbolik av ett slutgiltigt störtat och förlorat imperium. Så hjälplösa kan symbolerna verka när makten och våldet inte längre kan ge dem kraft. I dag är de röda stjärnorna fortfarande kvar på Kremltornen.

BILD 6. Fotografi av de nedtagna dubbelörnarna från Kremltornen, 1935.
(Från webbsida.)

Under sovjettiden ersattes dubbelörnen som statsvapen med hammaren och skäran tecknade över en jordglob. Det var ett vapen som skapades av en stat som ville avskaffa staten, men som till slut skapade en stat med en ännu väldigare strävan efter världsherravälde än Romarriket eller Ryska imperiet någonsin hade haft. Efter Sovjetunionens fall revs emblemet ner från väggarna eller rycktes bort från uniformerna och såldes på loppmarknader.⁸

Efter Sovjetunionens fall

I dag har Ryssland återinfört det gamla förrevolutionära statsvapnet inklusive de tre kronorna i mitten och på örnenas huvuden. Kronornas närvaro är en anomali med tanke på att Ryssland nu är en republik men de visar en stark kontinuitet med Ryssland före 1917. Dubbelörnen har nu samma hotfullt fläktade vingar som den tidigare hade. Egendomligt nog

avbildas på de ryska mynten och sedlarna i dag den mera fridsamma dubbelörnen från den provisoriska regeringens dagar.

Återkomsten av dubbelörnen i det nya Ryssland har inneburit en expansion av tolkningar, särskilt av örnen dubbla huvuden. Den bysantinska, imperiala tolkningen överväger dock fortfarande. Hos monarkisterna finns i den ett hopp om tsardömets återkomst. Tsarens karisma får tillsvidare ersättas av dubbelörnens.

Dubbelörnen och kyrkan

Extrema grupper inom kyrkan vill i dag se örnen två huvuden som uttryck för ett önskvärt förhållande av samstämmighet mellan kyrka och stat i det nya Ryssland. Det är en tolkning som är ny och ohistorisk. På detta sätt kan det låta på en av många monarkistiska hemsidor:

Hela den dogmatiska fullheten i symfonin mellan världslig och andlig makt finns i Rysslands statsvapen.⁹

Dubbelörnen får uttrycka kyrkans längtan efter ett förhållande mellan kyrka och stat som i Bysans. Där användes begreppet symfoni, som innebar ett ömsesidigt stöd mellan kyrka och stat, men som däremot inte på något sätt uttrycktes genom dubbelörnen och uttolkningen av dess symbolik.¹⁰ Tanken på det nära sambandet mellan kyrka och stat är historiskt förankrad i den bysantinska traditionen, däremot inte bandet till dubbelörnens symboliska uttolkningar i vare sig Bysans eller Ryssland.

Hänvisningen till kyrkan underlättas emellertid av att den enhövdade örnen används som symbol för kyrklig makt i många olika sammanhang. I båda fallen gäller det en markering av släktskap med Bysans. När en rysk biskop förrättar gudstjänst står han alltid på en rund matta (på ryska kallad *orlets*) föreställande en örn som flyger över en stad. Den symboliserar biskopens roll som förkunnare. En grekisk biskop har alltid en dubbelörn på sin matta. Patriarken i Konstantinopel liksom munkrepubliken Athos använder en dubbelörn som emblem.

BILD 7. Gudsmoöern, ”Den sjölvhärskande”. (Från webbsida.)

Örnen får till slut bland ortodoxa extremister sakral betydelse. Det finns ett ikonmotiv som har sitt ursprung kring revolutionen 1917, ”Den sjölvhärskande” (bild 7). Här blir inte bara Ryssland utan också den ryska monarkin säte för Gudsmoöern. Maria sitter på en tron omsluten av dubbelörnen med klor och allt. Den bysantinske kejsaren Konstantin den store och helgonet Thekla står på ena sidan, och Rysslands nationalhelgon Sergij från Radonezj och ytterligare ett helgon Varlaam Chutynskij står på den andra. Örnen står på symbolen för kyrkan: ”Trons fasta klippa.”¹¹ Denna ganska ruskiga ikon skulle kunna uppfattas som ett angrepp på kyrkan och dess nära förbindelser med makten snarare än, som den är avsedd att vara, ett uttryck för samstämmigheten mellan kyrkan och kejsarmakten. Ikonen uttrycker ett närmande mellan örnen och Gudsmoöern som snarast framstår som hädiskt, som en otilllåten blandning av stilistiska kategorier och nivåer.

Den stora muslimska minoriteten i landet har klagat på förekomsten av korsen på kronorna, som de uppfattat som ett brott mot den ryska konstitutionen som talar om ett sekulärt Ryssland. Den nuvarande riksheraldikern Georgij Vilibachov har tonat ned det kristna innehållet i dubbelörnen och hävdade att korsen är traditionella.¹² En av landets muslimska ledare har föreslagit att man i stället, med tanke på den stora muslimska befolkningen i Den ryska federationen, skall foga en halv-måne till vapnet.

Det finns två olika rörelser i tolkningarna: en rörelse som söker att ideologisera dubbelörnen på ett precist sätt, och en annan som vill avideologisera den så mycket som möjligt och låta den stå för mera allmänna moraliska och nationella värden:

På så sätt avspeglar Den ryska federationens nu existerande vapen inte några ideologiska, klassmässiga, religiösa, ”imperiala” strävanden. Det motsvarar strängt historiska traditioner och förkroppsligar den ryska statens kraft, maktighet, självständighet, enhet och suveränitet.¹³

Unikt med den ryska dubbelörnen är att det finns ytterligare en avbildning på den: Sankt Görän och draken. Också denna har getts flera tolkningar. Å ena sidan hävdas att det verkligen är Sankt Görän, och då ses skölden som förknippad med staden Moskva, som har Sankt Görän som vapen. Å andra sidan anser vissa heraldikhistoriker att emblemet inte föreställer Sankt Görän utan fastmer är ett inhemskt östslaviskt emblem: en riddare till häst, som också finns närvarande i ett av Vitrysslands statsvapen liksom i det nuvarande litauiska. Det kanske är en symbol för furstemakten och alls inte Sankt Görän. Draken under hästens fötter ses då som ett senare tillägg.

Dubbelörnen har i sina klor en spira och ett riksäpple, alltså två av kejsarmaktens regalier. Fram till någon gång på 1600-talet var klorna tomma, en och annan gång ser man också hur klorna håller ett kors, en lagerkrans eller ett svärd.

Dubbelörnen och den politiska satiren

Efter nyinförandet av det gamla vapnet har det tillkommit en rad skämtsamma och satiriska tolkningar av dubbelörnen. Sådana fanns också före revolutionen, särskilt i västeuropeiska politiska karikatyrer. I Ryssland talar man i dag om den som en symbol för landets bryderi om sin väg. En annan tolkning är att dubbelörnen i dag visar dubbelstyret i landet och karikatyrer avbildar dubbelörnen med Medvedev som det ena huvudet och Putin som det andra.

Det finns också iakttagare som menar att Putin själv är tvehövdad med det ena huvudet riktat mot väst och det andra mot Asien. Hela hans politiska gestalt ses i dubbelörnsperspektiv:

Varför är Putin en dubbelörn? Därför att han sedan länge sitter i Kremls frälsartorn och skådar skarpsynt i fjärran! Och varför tvehövdad? Därför att ett huvud skådar mot väster, mot EU, WTO och NATO, och det andra mot den eurasiska unionen.¹⁴

BILD 8. Dubbelörnen som satir över Rysslands dubbelstyre med Putins och Medvedevs huvuden i stället för dubbelörnens. (Från webbsida.)

BILD 9. Satirisk bild från Aleksej Naval'nyjs hemsida.

Den eurasiska unionen syftar på Putins förslag om en union mellan Ryssland, Vitryssland och Kazakstan.

En samtidigt skämtsam och dyster tolkning av statsvapnet uppfattar det mot bakgrund av en önskad politisk utveckling och en överhängande miljökatastrof. Dubbelörnen med sina två huvuden är helt enkelt en mutant som uppstått på grund av ryssarnas misshushållning med naturen och demokratin.

Den kände bloggaren och regimkritikern Aleksej Naval'nyj använder dubbelörnen i sin kamp mot korruptionen genom att göra om den och förse den med sågar i sina klor. Att *såga* betyder i ryskt talspråk att ta för sig av mutor.¹⁵ Denna så speciella dubbelörn finns som ett antivapen på Naval'nyjs hemsida. En polisutredning inleddes mot denna förvanskning av det ryska statsvapnet, men den har tills vidare lagts ned.

I den ryska skönlitteraturen

Dubbelörnen finns som ett vanligt motiv i den ryska skönlitteraturen. Vladimir Solovjov, symbolistpoet och en av Rysslands mest kända filosofer, använde dubbelörnen i dikten "Panmongolism" där han ventilerade sin oro över den gula faran, rädslan för kinesisk och japansk expansion vid förrförra sekelskiftet:

O Ryssland! Glöm tidigare ära:
Dubbelörnen är krossad,
och de gula barnen leker nu
med trasor gjorda av dina fanor.

О Русь! Забудь былую славу:
Орел двуглавый сокрушен,
И желтым детям на забаву
Даны клочки твоих знамен.¹⁶

Hos Solovjov finns ett förebud och kanske en önskan om imperiets undergång och med detta dubbelörnens förlorade kraft som maktsymbol. En av de mest kända ryska 1900-talspoeterna i nästa generation, Osip Mandelstam, som vi redan citerat, skriver om det ryska baneret med dubbelörnen infälld, i ett maktperspektiv. I dikten anas imperiets sista och undergångsdömda kamp:

Den svart-gula trasan är full av vrede
det är som om dubbelörnens galla
strömmade ut i luften.

Черно-желтый лоскут злится,
Словно в воздухе струится
Желчь двуглавого орла.¹⁷

Dubbelörnens mäktighet är borta, flaggan med vapnet har blivit en trasa, den gula imperiala färgen upplöses i luften. Bättre kan imperiets förestående undergång inte uttryckas.

En av Ryssland mest kända kvinnliga poeter, Marina Tsvetajeva, har som ett motiv i sin diktykel ”Svanarnas härläger” från början av 1920-talet den nyss fallna tsarmakten. Det är ett frontalangrepp på Nikolaus II som anklagas för förräderi då han abdikerat, och förräderiet som sådant ses som ett bysantinskt fenomen. Svanarna symboliserar hos henne vitgardisterna, poemet är helt riktat mot revolutionen men

dubbelörnen tolkas här på ett mångtydigt sätt. Den är både symbolen för monarkin och symbolen för förräderiet mot det gamla Ryssland:

Föll utan ära,
gjorde dubbelörnen,
– Tsar! – Ni hade fel.

Пал без славы
Орел двуглавый.
– Царь! – Вы были неправы.¹⁸

De efterkommande
kommer att minnas
det bysantinska förräderiet
i era klara ögon.

Помянет потомство
Еще не раз –
Византийское вероломство
Ваших ясных глаз.

Dubbelörnen blir hos Tsvetajeva en del av en febrig uppgörelse med ett gammalt Ryssland som just gått under. I diktcykeln blandas örnen med den ryska folklorens svanar. Flera av dikterna är dagtecknade under påsktiden, Rysslands särskilda högtid.

Också de moderna poeterna återkommer till dubbelörnen. Joseph Brodsky kallade sig själv, med sin tillhörighet till både den ryska och engelskspråkiga kulturen, för en dubbelörn. I ett annat sammanhang kallar han dubbelörnen för en skamlig symbol.

Töväderspoeten Andrej Voznesenskij låter dubbelörnen uttrycka ett schizofrent drag i det ryska samhället samtidigt som han bevarar en ironisk distans till vapnet, ett sätt att beröva det dess makt och de kusliga associationer av våld och förtryck som det bär på. Det är i en dikt som skrevs redan 1978, alltså långt före Sovjetunionens undergång. Den publicerades i den litterära almanackan *Metropol*, som gavs ut utan gransk-

ning av censurmyndigheten. Den kom också att hårt kritiseras av de sovjetiska maktthavarna. Voznesenskij är en av de första som återknyter till dubbelörnen under det sena 1900-talet:

Över det mörka tigande riket,
Vilken ensamhet svävar inte däröver!
Jag avundas dig, du dubbelörn,
du kan tala med dig själv.

Над темной молчаливою державой
какое одиночество парить!
Завидую тебе, орел двуглавый,
ты можешь сам с собой поговорить.¹⁹

En av Rysslands mest kända samtidspoeter, Lev Rubinstein, låter i en essä ett litet barn kommentera dubbelörnen och kalla den en leksakspegoja, just med hänvisning till de två huvudena. Rubinstein föreslår att alla skall försöka se med denna barnablick på statsvapnet eller på den verklighet som omger oss. Det är ett annat försök att avdemonisera vapnet, att avhända det dess symboliska makt.

Prosaförfattaren Vladimir Sorokin tar upp frågan om vapnet i en kort prosatext. Han tänker sig en framtid då man inte monterat ned stjärnorna på Kremltornen, utan placerat dubbelörnen ovanpå dem. Det sker som i en dialog mellan en utländsk besökare och en ryss. Den ryska historien har försonat de två symbolerna med varandra:

- Det är det viktigaste torget i vårt land, en så att säga sakral plats.
- Och vad finns det på tornen?
- En dubbelörn som satt sig på en röd stjärna.
- Kanske litet klumpigt.
- Men ändå adekvat.
- På vilket sätt?
- Den ryska historien har försonat dessa symboler. För alltid.²⁰

I själva verket sitter ju de röda stjärnorna kvar på Kremלטornen, men än så länge finns inga dubbelörnar. Sorokins text speglar ett uttalande av Putin som förklarar den nya ryska kalenderns blandning av sovjetiska, religiösa och nya ryska helgdagar med omöjligheten att komma överens om *en* tradition. För Putin innebär blandningen att man i Ryssland inte kan komma överens om en historisk tolkning av det förflutna. Kombinationen av dubbelörnen och det sovjetiska vapnet på olika sätt är ett särskilt tema i den nyaste ryska kulturen. I dag används den sovjetiska nationalsången (men med nya ord) tillsammans med dubbelörnen och den gamla ryska flaggan som ett slags kompromiss och addition av olika historiska epoker. Den tidigare patriarken Alexij II har sammanfattat denna kompromiss med historien:

Statssymboliken måste avspegla vår historia – både den förrevolutionära och efterkrigshistorien.²¹

Dubbelörnen och samtidskonsten

Dubbelörnen används flitigt, ja, nästan maniskt, i dagens ryska konst. Flera av de konstverk som nu kommer att presenteras har vunnit prestigefyllda nationella priser. Leonid Sokov, en av de mest kända företrädarna för *sots art*, uppgörelsen med den socialistiska realismen med hjälp av bland annat den moderna populärkulturens estetik, är upphovsman till åtminstone två konstverk som appellerar till dubbelörnen. Det ena föreställer hammaren och skäran (som också är konstverkets namn) i form av ett lås. Om man öppnar låset med en nyckel, som har formen av ett dollartecken, ser man dubbelörnen inne i ett litet fack. I det andra konstverket håller dubbelörnen, placerad upp och ned, hammaren och skäran i sina klor. Det är en underfundig kommentar till dessa två extrema maktsymboler, som tillkom medan Sovjetunionen fortfarande existerade. Samtidigt finns i konstverket en stillsamhet i uttrycket som ibland karakteriserar *sots art* men som är främmande för de efterkommande konstnärernas bearbetning av temat. I *sots art* finns

en upptagenhet av varumärken och loggor, som avspeglar det moderna genomkommersialiserade samhället, och som också användningen av dubbelörnen i den sensovjetiska och postsovjetiska kulturen kan ses spegla. Här finns en likhet i motiven mellan sots art och den nyaste ryska konsten.

I en stor performanceföreställning i Kalugatrakten med titeln "Eldfågeln" (med hänvisning till Stravinskij) i samband med presidentvalet 2008 brändes en stor dubbelörn. Upphovsman var konstnären Nikolaj Polisskij. Det blev en samtidigt skämtsam och allvarlig påminnelse om och upprepning av bränningen av dubbelörnen på Röda torget 1918, men också en protest mot ett nytt imperiellt projekt som håller på att förverkligas i Ryssland. Bränningen skedde som en del av stadens karnevalsfirande, som en offentlig bränning av en julbock. Här som i många andra sammanhang förenas allvar och lek på ett underfundigt och ibland svårtolkat sätt.

År 2011 arrangerades en konstutställning i Perm, en annan provinsstad, med titeln "Fosterlandet" och med avsikt att problematisera frågan om rysk identitet. Ett konstverk som ingick var "Örnen" med Jurij Sjabel'nikov som upphovsman. Det visar en uppstoppad örn försedd med två huvuden. Som bakgrund finns det ryska statsvapnet som en tom relief, som om dubbelörnen flugit ut och förvandlats till en verklig örn.²² Utställningen väckte mycken kritik, och krav på att den skulle stängas ställdes också. Det finns något ytterst skrämmande i att örnen förvandlats till en verklig örn, en förvandling som visas i konstverket genom den tomma platsen för den heraldiska örnen. Det är en skräck som påminner om den finska målningen "Anstormningen". Någon kritiker har kallat den en mutant. Kanske den i stället talar om det nya Rysslands nygamla mäktighet eller tvärtom visar en örn som förlorat sin makt. Den är inte längre heraldisk, den är inte heller levande, den är bara uppstoppad och oskadliggjord både som symbol och som rovfågel. Vilken tolkning man än väljer, ser man vapnet på ett helt annat sätt på byggnader och i stämplor när man erinrar sig detta konstverk.

BILD 10. Jurij Sjabel'nikov, "Örnen". (Publ. med tillstånd.)

I konstverket "Nyheterna" och vidare i en video av konstnärgruppen PG visas den ryske presidentens arbetsrum med utsikt över Röda torget. En kines i traditionella kläder fullbordar en våldtäkt, en annan äter upp presidentens hund och en tredje har skrivit Kina i blod på en målning av ett ryskt landskap med björkar. Han håller nu på att angripa dubbelörnen. Genom fönstret ses torget ockuperat av kinesiska soldater. Allt är överdrivet och skruvat, samtidigt rasistiskt och självvironiskt. Det är en hänvisning till "gula faran", ett motiv i rysk idétradition och politisk demagogi från början av 1900-talet, som Solovjovs dikt är ett exempel på. Konstverket påminner också om en anekdotflora från sen sovjetisk tid med skämtrubriker som "allt är lugnt vid den kinesisk-finska gränsen". Konstverket antingen ifrågasätter den gula faran som ett populistiskt

BILD 11. Gruppen PG, ”Iscensättning av mobil agitation”, 2007.
(Publ. med tillstånd.)

tankemönster, eller vill varna för denna. Det är inte så lätt att veta vilket, innan man får upplysningen om att PG är nära förbunden med Pussy Riot och alltså förväntas förmedla ett icke-nationalistiskt och regimkritiskt budskap.

I konstverket ”Moskva. Paraden. 2037” av imperieförespråkaren och konstnären Aleksej Beljajev-Gintovt har dubbelörnen förvandlats till en här av soldater med örnhuvuden och med axen från det gamla sovjetiska statsvapnet som vapen i stället för gevär.²³ Det är ett konstverk som provocerar både genom motivet och genom budskapets överdrivna karaktär. Det är inte längre en örn med två huvuden utan en örn reproducerad i det oändliga, en dold eller snarast öppen hänvisning till nazistisk estetik. Även här finns en ironisk distans genom överdrifterna och kanske också genom örnarnas kvinnoben, vilka ger konstverket ytterli-

BILD 12. Aleksej Beljajev-Gintovt, ”Moskva. Paraden. 2037”.
(Publ. med tillstånd.)

gare en ambigüös mening. Det är svårt att entydigt uppfatta ett imperialt eller fascistiskt budskap i målningen, även om Gintovt i sina politiska uttalanden befinner sig långt ute på högerkanten. Både PG och Gintovt tilldelades det prestigefyllda Kandinskij-priset för sin konst 2008.²⁴ Eftersom vi förväntar oss ett liberalt och maktundergrävande budskap i all konst, och framför allt i den ryska, blir intrycket av dessa konstverk mycket förvirrande. Den socialistiska realismens stora stil samexisterar med ett liberalt-konstnärligt experimenterande och ifrågasättande av makten.

Dubbelexponeringen av de båda vapnen kan vi också lägga märke till hos den ryske extremisten och bästsäljarförfattaren Aleksandr Prochanov för vilken det egentligen inte finns någon större skillnad mellan det ryska, det sovjetiska eller det postsovjetiska imperiet. Det viktiga

BILD 13. Omslaget till Aleksandr Prochanovs bok *Det femte imperiet*. (Från webbsida.)

är makten och den geografiska utsträckningen. Som omslag till boken *Femte Imperiet*, en utopi om ett kommande Ryssland med gränser vidare än Sovjetunionens, avbildas en dubbelörn dubbelexponerad med hammaren och skäran. Åter möter vi samma addition av maktsymboler. En finess med detta påhittade vapen är att axen från det sovjetiska vapnet ersatts av stiliserade oljetorn. Kanske ännu en ironisk blinkning, en anledning att inte ta ämnet eller budskapet på för stort allvar.

Denna dubbelexponering av det kejsrerliga och det sovjetiska vapnet fanns också i förarbetena till det nya vapnet i början av 1990-talet. I detta förslag fanns axen kvar från det sovjetiska vapnet. I det nuvarande statsvapnet påminner den röda färgen om den sovjetiska hammaren och skäran.

Dubbel exponeringen av hammaren och skäran tillsammans med dubbelörnen var före Sovjetunionens fall en favoritsymbol i väst för att uttrycka de sovjetiska imperiesträvandena. Nu har den ryska kulturen övertagit denna dubbel exponering.

Avslutning

Användningen av dubbelörnen i kulturen är ytterst komplex och mot-sägelsefull. Inte bara de liberala konstnärerna utan också de konservativa imperietänkarna använder överdrifter och uppenbara komiska eller groteska element, som gör att också dessas behandling av temat förefaller ironisk och mångbottnad. De konservativas användning kan karakteriseras som *ironisk imperialism*.²⁵ Det konservativa budskapet kan kanske i dag, i alla fall i kulturen, endast uttryckas med ironisk distans, utan att med denna förlora sin politiska laddning. Dubbelörnen som konstföremål dekonstruerar makten i det moderna Ryssland samtidigt som symbolen fortsatt har sin politiska och nationella kraft. Som en rysk forskare har uttryckt det: "ett oerhört och egentligen omöjligt fenomen har uppkommit, ett konstverk som bekräftar makten genom att dekonstruera den."²⁶

Eller låt mig uttrycka detta mycket speciella förhållande på ett annat sätt: De imperiebekräftande konstnärerna relativiserar sitt budskap, eller snarast dekonstruerar det, och paradoxalt nog innebär det en strategi för att skydda budskapet, och kanske göra det möjligt att sprida i det kulturella omloppet. De liberala konstnärerna dekonstruerar den dekonstruktion som de konservativa konstnärerna åstadkommit, eller så är det kanske tvärtom, de konservativa konstnärerna dekonstruerar den dekonstruktion av makten som de liberala konstnärerna genomför. Denna närhet mellan den konst som är imperieförsvarende och den imperiekritiska fascinerar och oroar när vi studerar användningen av dubbelörnen som artefakt, mytologem eller ideologem i dagens Ryssland.

NOTER

1. O gosudarstvennom gerbe Rossijskoj federacii, http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_65172.html. 2013-02-26.
2. För en definition av "nationell symbol" se Michael E. Geisler, (red.), *National Symbols, Fractured Identities. Contesting the National Narrative*, Middlebury College Press, Middlebury, Vt. 2005, s. XIII–XLII.
3. Z.G. Minc, "Blok i russkij simbolizm", *Izbrannye trudy: v 3 kn.* Iskusstvo, Sankt Peterburg 2004, Kn. 3: *Poëtika russkogo simbolizma*, s. 59–96: Minc menar att mytologemet till skillnad från symbolen representerar en historia, den har till skillnad från en vanlig symbol en starkt utvecklad tidsdimension.
4. R.G. Skrynnikov, *Tretij Rim*, Dmitrij Bulanin, Sankt-Peterburg 1994.
5. För dubbelörnens historia i Ryssland se: Georgij Vadimovič Vilinbachov, *Gosudarstvennyj gerb Rossii. 500 let = The State Coat of Arms of Russia. 500 years*, AO "Slavija", Sankt-Peterburg 1997.
6. För en diskussion av detta motiv i den finska konsten se: Aimo Reitala, *Suomi-neito*, Otava, Helsingfors 1983.
7. Osip Mandelstam, *Ordet och kulturen. Essäer*, FIB:s lyrikklubb, Stockholm 1992, s. 186.
8. För en översikt av de ryska nationella symbolerna och deras historia se: Richard Stites, "Russian Symbols – Nation, People, Ideas" i: Geisler, op.cit, s. 101–117.
9. Dogmat tsarskoj vlasti, http://www.ic-xc-nika.ru/texts/books/Sborniki/Dogmat_Tsarskoj_Vlasti/Glava_Zemnoi_Tserkvi_SBORNİK.html. 2013-02-24.
10. För begreppet symfoni se: Per-Arne Bodin, "Legitimacy and Symphony: On the Relation between State and Church in Post-Soviet Russia", i: Per-Arne Bodin, Stefan Hedlund, & Elena Namli, (red.), *Power and Legitimacy. Challenges from Russia*, Routledge, London 2013, s. 220–234.
11. Tsar' grjadet. "Ob ikonach Samoderžavnaja i jako orlja kryl'ja", <http://iskupitel.info/node/471>. 2013-02-24.
12. Političeskaja geraldika – musul'mane Rossii ne stavjat krest na simbolach gosudarstva, Pervyj kanal, <http://www.1tv.ru/news/social/55901>. 2013-02-24.
13. Gosudarstvennaja simbolika Rossii, KazEdu, <http://www.kazedu.kz/referat/76111>. 2013-02-24.
14. Putin – dvuglavyj oreli ko mne, banderlogi, <http://www.business-gazeta.ru/readblog/193/148/>. 2013-02-24.
15. RosPil, <http://rospil.info/>. 2013-02-24.
16. Vladimir Sergeevič Solov'ev, *Stichotvorenija i ūtočnye p'esy*, Biblioteka poëta. Bol'saja serija, Sovetskij pisatel', Leningrad, s. 104.
17. O. Mandel'stam, *Stichotvorenija*, Biblioteka poëta. Bol'saja serija, Sovetskij pisatel', Leningrad 1974, s. 225.

18. Marina Cvetaeva, *Sobranie sočinenij v semi tomach*, Ėllis Lak, Moskva 1994–1995, tom 1. *Stichotvorenija 1906–1920*, s. 340.
19. Rossijskaja gazeta, Živite – pri sečas, ljubite – pri vseгда, <http://www.rg.ru/2010/06/04/voznenskiy.html>. 2013-02-24.
20. Vladimir Sorokin, Modernizacija groteska, <http://www.snob.ru/selected/entry/25769>. 2013-02-24.
21. Virtual'nyj universitet social'noj seti rabotnikov obrazovanija, <http://nsportal.ru/vu/kurs/204312/library?page=2>. 2013-02-24.
22. "V muzee PERMM pokazali "Rodinu" na eksport, <http://www.rg.ru/2011/11/14/reg-pfo/perm-rodina.html>. 2013-02-24.
23. Sergej Popov, Imperskiy avangard, Moscow Art Magazine, <http://xz.gif.ru/numbers/54/impersky-avangard/>. 2013-02-24.
24. Blouin Artinfo, Valentin Diaconov, Politics and Performance at Kandinsky Prize Ceremony, <http://www.artinfo.com/news/story/29792/politics-and-performance-at-kandinsky-prize-ceremony>. 2013-02-24.
25. Boris Noordenbos, "Ironic Imperialism: How Russian Patriots are Reclaiming Postmodernism", *Studies in East European Thought*, Volume 63, 2011, s. 147–158.
26. Mark Lipovetsky, *The Aesthetic Code of Russian Postmodernism* [1], http://cdclv.unlv.edu/archives/nc2/lipovetsky_pm.html. 2013-02-24.

REFERENSER

- Blouin Artinfo*, Diaconov, Valentin, "Politics and Performance at Kandinsky Prize Ceremony", <http://www.artinfo.com/news/story/29792/politics-and-performance-at-kandinsky-prize-ceremony>. 2013-02-24.
- BODIN, PER-ARNE, "Legitimacy and Symphony. On the Relation between State and Church in Post-Soviet Russia", I: Bodin, Per-Arne, Hedlund, Stefan & Namli, Elena (red.), *Power and Legitimacy: Challenges from Russia*, Routledge, London 2013, s. 220–234.
- CVETAeva, MARINA, *Sobranie sočinenij v semi tomach*, Ėllis Lak, Moskva 1994–1995, Tom 1. *Stichotvorenija 1906–1920*.
- Dogmat tsarskoj vlasti, http://www.ic-xc-nika.ru/texts/books/Sborniki/Dogmat_Tsarskoi_Vlasti/Glava_Zemnoi_Tserkvi_SBORNIK.html. 2013-02-24.
- GEISLER, MICHAEL E. (red.), *National Symbols, Fractured Identities: Contesting the National Narrative*, Middlebury College Press, Middlebury, Vt. 2005.
- Gosudarstvennaja simbolika Rossii, KazEdu, <http://www.kazedu.kz/referat/76111>.
- LIPOVETSKY, MARK, *The Aesthetic Code of Russian Postmodernism* [1], http://cdclv.unlv.edu/archives/nc2/lipovetsky_pm.html. 2013-02-24.

- MANDELSTAM, OSIP, *Ordet och kulturen. Essäer*, FIB:s lyrikklubb, Stockholm 1992.
- MANDELŠTAM, O., *Stichotvorenija*, Biblioteka poëta. Bol'shaja serija, Sovetskij pisatel', Leningrad 1974.
- MINC, Z.G., "Blok i russkij simbolizm", *Izbrannye trudy*: v 3 kn, Iskusstvo, Sankt Peterburg 2004, kn. 3: *Poëtika russkogo simbolizma*.
- NOORDENBOS, BORIS, "Ironic Imperialism. How Russian Patriots are Reclaiming Postmodernism", *Studies in East European Thought*, Volume 63, 2011, s. 147–158.
- O gosudarstvennom gerbe Rossijskoj federacii, http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_65172.html. 2013-02-26.
- "Političeskaja geraldika – musul'mane Rossii ne stavjat krest na simbolach gosudarstva", Pervyj kanal, <http://www.itv.ru/news/social/55901>.
- POPOV, SERGEJ, "Imperskij avangard", Moscow Art Magazine, <http://xz.gif.ru/numbers/54/impersky-avangard/>. 2013-02-24.
- Putin – dvuglavyj orel i ko mne, banderlogi, <http://www.business-gazeta.ru/readblog/193/148/>. 2013-02-24.
- REITALA, AIMO, *Suomi-neito*, Helsingfors 1983.
- RosPil, <http://rospil.info/>. 2013-02-24.
- SKRYNNIKOV, R.G., *Tretij Rim*, Dmitrij Bulanin, Sankt-Peterburg 1994.
- SOLOVJEV, VLADIMIR SERGEEVIČ, *Stichotvorenija i šutočnye pesy*, Sovetskij Pisatel', Leningrad 1974.
- SOROKIN, VLADIMIR, Modernizacija groteska, <http://www.snob.ru/selected/entry/25769>, <http://nsportal.ru/vu/kurs/204312/library?page=2>. 2013-02-24.
- STITES, RICHARD, "Russian Symbols – Nation, People, Ideas", I: Geisler, s. 101–117. Tsar' grjadet. "Ob ikonach Samoderžavnaja i jako orlja kryl'ja", <http://iskupitel.info/node/471>. 2013-02-24.
- VILINBACHOV, GEORGIJ VADIMovič, *Gosudarstvennyj gerb Rossii: 500 let = The State Coat of Arms of Russia. 500 years*, AO "Slavija", Sankt-Peterburg 1997.
- Virtual'nyj universitet social'noj seti rabotnikov obrazovanija, <http://nsportal.ru/vu/kurs/204312/library?page=2>. 2013-02-24.
- V muzee PERMM pokazali "Rodinu" na eksport, <http://www.rg.ru/2011/11/14/reg-pfo/perm-rodina.html>. 2013-02-24.
- Živite – pri sejčas, ljubite – pri vseгда, *Rossijskaja gazeta*, <http://www.rg.ru/2010/06/04/voznensenskiy.html>. 2013-02-24.